

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОГО ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЧИ СПЕЦІАЛІСТА

Ревякіна Т. О.

Метою цієї статті є актуальних проблем суб'єктивної сторони складу завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста. Визначено наслідки неправильного висновку експерта чи спеціаліста, якими можуть бути недостатність, недосконалість, спірність, помилковість та/чи невірність їх: а) особистих здібностей: - наукової підготовки; - практичного досвіду; - компетентності; - уважності; б) особистих дій: - повноти дослідження; - обрання методів; - використання наукових положень; - аналізу та оцінки об'єктів експертизи. Пропонується враховувати спільне та окреме розуміння слів і термінів - «завідомо», «завідомо неправдивий», «неправдивий висновок».

Стверджується про наявність трьох суб'єктивних моментів внутрішнього психічного ставлення експерта, спеціаліста до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, яке може бути зроблене на підставі аналізу та оцінки об'єктивних ознак такого злочину: а) суспільний момент - усвідомлення суспільної небезпеки своїх діянь; б) інтелектуальний момент - усвідомлення неправдивості висновку; в) вольовий момент - бажання вчинити зазначені дії. При цьому аргументовано, що неправдивість положень висновку може стосуватися як окремих питань справи, так і всієї загалом, а також висновку в цілому та його складових частин. Завідомо неправдивий висновок визнається закінченими з моменту завершення складання висновку, його підписання і надання суду або іншому уповноваженого органу. Запропоновано враховувати термінологічні визначення, що розкривають сутність поняття «обман» та використовувати аналогію в розумінні таких форм обману, як фабрикація та фальсифікація для умов складання висновку експерта, спеціаліста.

Запропоновано внести зміни у законодавство щодо заміни кримінальної відповідальності експерта, спеціаліста на адміністративну відповідальність за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у кримінальному проступку чи нетяжкому злочині, натомість залишити кримінальну відповідальність експерта за складання

завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Ключові слова: експерт, спеціаліст, суб'єкт, кримінальне провадження, завідомо неправдивий висновок, кримінальне правопорушення.

Reviakina T. O. Actual problems of the subjective side the composition of a knowingly false conclusion of an expert or specialist

The purpose of this article is to analyze the actual problems of the subjective side of a deliberately false conclusion of an expert or specialist. The consequences of a false conclusion of an expert or specialist were determined, which could be insufficiency, imperfection, controversy, error and/or incorrectness of their: a) personal abilities: - scientific training; - practical experience; - competence; - attentiveness; b) personal actions: - completeness of the study; - choice of methods; - use of scientific provisions; - analysis and evaluation of the objects of examination. It is proposed to consider the joint and separate understanding of such words and terms as "deliberately", "deliberately false", "false conclusion".

It is claimed that there are three subjective moments of the internal mental attitude of an expert or specialist to a socially dangerous act committed by him/her, which can be determined based on the analysis and assessment of the objective features of such a crime: a) social moment - awareness of the social danger of one's actions; b) intellectual moment - awareness of the falsity of the conclusion; c) volitional moment - the desire to commit the specified actions. At the same time, it is claimed that the falsity of the provisions of the conclusion can relate to individual issues of the case, as well as the entire case as a whole, as well as the conclusion as a whole and its component parts. A deliberately false conclusion is considered complete from the moment it is drawn up, signed and submitted to a court or other authorized body. It is proposed to consider the terminological definitions which reveal the essence of the concept of "deception" and to use an analogy in understanding

such forms of deception as fabrication and falsification of the conditions for drawing up an expert's or specialist's conclusion.

It is proposed to amend the legislation to replace criminal liability of an expert or specialist with administrative liability for making a deliberately false conclusion combined with a charge of a criminal offense or a minor crime, and to retain criminal liability of an expert for making a deliberately false conclusion combined with a charge of a serious or especially serious crime.

Key words: *expert, specialist, subject, criminal proceedings, deliberately false conclusion, criminal offense.*

Постановка проблеми та її актуальність. Доступне і ефективне правосуддя є основою захисту прав людини в кожній правовій та демократичній державі, застосування відповідальності за встановлені факти порушення юридичних норм, зокрема - відповідних норм матеріального права для призначення справедливого покарання. Для прийняття об'єктивного і всебічного розгляду справ у суді необхідні спеціальні дослідження в різних галузях, адже суддя очевидно не може мати спеціальних знань у всіх сферах життя. Особливо важливого значення у цьому сенсі набуває організація судово-експертної діяльності та законність отримання доказової інформації в процесі здійснення кримінального провадження.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є одним із критеріїв його кримінально-правової класифікації у науці кримінального права та відіграє значущу роль при кваліфікації конкретного складу злочину, в тому числі й щодо введення в оману суду або іншого уповноваженого органу у формі завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста, складеного для надання або наданого вказаному органу.

Практика застосування терміну «суб'єктивна сторона кримінального правопорушення» у юриспруденції свідчить, що під нею прийнято вважати закріплену переважно в диспозиціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України (далі - КК) сукупність обов'язкових і факультативних ознак, що характеризують психічне ставлення особи, яка вчинила злочин, до вчиненого нею діяння та до його наслідків. Обов'язковою ознакою всіх злочинів є вина. В окремих злочинах ознаки мотиву і мети можуть бути як обов'язковими так і факультативними.

Практичне значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення полягає в наступному [1, с. 160]:

– вона є елементом складу кримінального правопорушення та входить до підстави кримінальної відповідальності;

– її ознаки визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення;

– від визначення її ознак залежить правильна кваліфікація кримінального правопорушення;

– вона допомагає розмежувати кримінальне правопорушення, а також відмежувати кримінально протиправне діяння від його відсутності.

Отже, враховуючи надзвичайну важливість встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, а також достатню складність її доведення щодо такого нетяжкого, у розумінні ст. 12 КК [2], злочину, як складання для надання або надання завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста суду або іншому уповноваженому органу, дослідження з даної проблематики слід розглядати як актуальне та своєчасне науково-практичне завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу у формі завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста, складеного для надання або наданого вказаному органу, є відносною новелою кримінального закону, що динамічно розвивається. Так, основний зміст, назва сучасної редакції ст. 384 КК були сформульовані у законі наприкінці 2017 р. [3], суб'єктний склад доповнений «спеціалістом» в середині 2020 р. [4], а чинна санкція ч. 1 ст. 384 відредагована у 2023 р. [5].

Тож, не можна сказати, що за таких обставин обраний напрям був предметом численних досліджень науковців, хоча, в силу своєї актуальності, достатньо представницька кількість вчених обрала його безпосереднім або ж опосередкованим об'єктом пошуків. Зокрема, на думку А.В. Дудича проведення експертизи особою, зацікавленою в результаті кримінального провадження, та надання нею висновку може призвести до постановлення незаконного судового рішення. Звичайно, якщо такий висновок є завідомо неправдивий, то експерт нестиме кримінальну відповідальність. Однак висновок, наданий особою, яка не заявила самовідводу при наявності для цього підстав, не завжди є завідомо неправдивим, він може бути цілком об'єктивним і повним або ж помилковим [6, с. 135].

Досліджуючи особливості суб'єктивних ознак завідомо неправдивого показання свідка, Л.Л. Якимовський, зазначив, що ця ознака характеризується умисною формою вини, що визначається

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

законодавцем у диспозиції ст. 384 КК, де він вказує, що саме завідомо неправдиве показання свідка є кримінально караним. Психічне ставлення винної особи до даного злочинного діяння передбачає певний свідомий акт волі, алгоритм дій, який спочатку свідок переосмислює, перед тим як відтворити суб'єкту кримінального провадження етапи формування цих неправдивих показань, знаючи про які слідчий прокурор або суддя можуть швидко та ефективно виявити такі показання, професійно зафіксувати їх, належним чином зібрати доказову базу та притягнути свідка, в разі доведення його вини, до кримінальної відповідальності [7, с. 1101].

На рівні дисертаційних робіт відносини, пов'язані з обраною темою також досліджували: - А.М. Проценко (процесуальні, організаційні та тактичні засади проведення експертизи в суді) [8]; - К.А. Шуневич (моделі організації та проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві в державах Європи і в Україні) [9]; - А.М. Тимчишин (теорія та практика спеціальних знань у кримінальному процесі України) [10]; - Ю.О. Гломб (кримінальна відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу) [11].

В той же час, проблеми суб'єктивної сторони складу завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста не були основними для дослідження у зазначених та інших публікаціях, що робить їх нагальними для комплексного аналізу та оцінки.

Метою статті є аналіз актуальних проблем суб'єктивної сторони складу завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста.

Виклад основного матеріалу. Експерт та спеціаліст у кримінальному провадженні відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) володіють відповідно [12, ст. ст. 69, 71]:

1) науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, що згідно із законодавством дає право провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, які містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери його знань;

2) спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Висновок експерта має такі ознаки: виконавець має спеціальні знання і кваліфікацію зі спеціалізації відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (далі - закон про СЕ) [13, ст. 10];

– містить перелік питань, які відповідають його спеціальним знанням;

– оцінюється учасниками кримінального провадження і судом;

– має чітко визначену структуру, закріплену у ст. 102 КПК України.

Як правило, висновок експерта, хоч і не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але має визначальне рішення для правильної кваліфікації та незгода з ним повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Нажаль, реалії життя свідчать про можливість надання як помилкового, так і завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста, що ускладнює пошук істини у справі та вкрай негативно впливає на здійснення правосуддя не лише у кожній конкретній справі, а й іміджеву систему держави як правової.

Задля забезпечення кримінально-правової охорони правосуддя законодавцем передбачено ст. 384 КК «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» [2], зокрема, як завідомо неправдивий висновок експерта чи спеціаліста, складений для надання органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, у тому числі, у разі, якщо такі дії поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів.

Аналіз диспозиції досліджуваної норми свідчить, що одним із вагомих елементів складу для кваліфікації злочину є саме суб'єктивна сторона, адже законодавцем чітко зазначено фразу «завідомо неправдивий» щодо висновку експерта, спеціаліста. Суб'єктивна сторона правопорушення є прямим умислом, адже експерт чи спеціаліст усвідомлює неправдивість своїх показань (діє завідомо). Мотиви та мета на кваліфікацію кримінального правопорушення не впливають, але якщо мотив корисливий - кваліфікація здійснюється за ст. 384 КК України, в якій законодавцем він прописаний як одна з кваліфікуючих ознак.

Складність доказування суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення полягає в розмежуванні активних дій від пасивних, бо

умовчання (замовчування) експерта чи спеціаліста про відомі їм обставини справи (бездіяльність) є однією з форм відмови від давання показань, що карається за ч. 1 ст. 385 КК України.

Експерт несе особисту суб'єктивну відповідальність за висновок, адже із ст. 101 КПК України випливає, що висновок експерта має ґрутуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведеного дослідження.

Експерт або спеціаліст, що залучений до складання висновку, виступає у цих відносинах як суб'єкт судово-експертної діяльності та як суб'єкт відповідальних професійних і морально-етичних дій. Він зобов'язаний мати на увазі, усвідомлювати, відчувати і пам'ятати про свою відповідальність. Відносини відповідальної залежності, в які вступає експерт, спеціаліст у процесі експертного провадження, мають об'єктивний характер, який особливо наочно проявляється під час аналізу його діяльності, коли він має справу зі сферою підвищеної відповідальності та мусить висловлювати й виявляти міру відповідальності. Це проявляється в строгості, точності, багатстві аргументації, глибині, об'єктивності та правдивості змісту експертного висновку, у позитивному впливі результатів експертного дослідження на встановлення істини в кримінальному провадженні.

Неправдивим за ст. 384 КК України є висновок експерта, спеціаліста, в якому неправильно викладені або перекохані факти чи зроблена завідомо неправильна їх оцінка, якщо в ньому невірно викладений хід дослідження, зроблені завідомо неправильні висновки, перекохані певні факти та обставини, коли повністю або хоча б частково відповіді не відповідають дійсності.

Слід зауважити, що обов'язковою умовою відповідальності за розглядуване кримінальне правопорушення є заздалегідь свідомо перекоханих у висновку фактів, а отже такий факт має бути задокументовано офіційно як попередження особи про кримінальну відповідальність за неправдивий експертний висновок. Так, у ч. 2 ст. 102 КПК України зазначено, що у висновку експерта обов'язково повинна бути вказівка про його попередження щодо відповідальності за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Така вимога, зокрема, «спрацьовує» для притягнення до відповідальності експерта за ст. 384 КК України також і в інших галузях юриспруденції: у процесуальному порядку необхідно

заздалегідь попередити про кримінальну відповідальність за неправдивий висновок (ст. 53 Цивільно-процесуального кодексу України [14], ст. 70 КПК, ст.ст. 66 і 133 Кодексу адміністративного судочинства України [15]). Відсутність такого попередження і його належного оформлення виключає відповідальність за ст. 384 КК.

На жаль, законодавче визначення поняття «зловживання процесуальними правами» відсутнє, хоч є базовим принципом судочинства і процесуальні кодекси передбачають певний перелік дій, які можуть бути визнані як зловживання учасниками судового процесу, які не завжди добросовісно користуються процесуальними правами (зловживають). Так, експерт, усвідомлюючи, що може фактично вписати до висновку неправдиву інформацію, яку потім потрібно буде оцінити юридично, з суб'єктивних причин, користуючись корпоративною солідарністю колег зі спеціальними знаннями та з різних мотивів (користь, образа, родинні чи інші соціальні зв'язки, прагненням отримати задоволення від помсти за спричинену йому раніше шкоду, заздрість, ненависть, ревнощі, бажання вислужитися, заручитись підтримкою у вирішенні конкретного питання, приховати свою некомпетентність) може зловжити своїм правом. Про це свідчить моніторинг статистики зареєстрованих та направлених до суду кримінальних правопорушень: відсутність зареєстрованих видів кримінальних правопорушень зі «складання завідомо неправдивого висновку експерта» [16, с. 405].

Завідомо неправдивий висновок є результатом унесення до нього інформації, яка не відповідає дійсності та стосується окремих питань справи чи всієї її загалом або щодо досліджуваного об'єкта - зміна або підміна його ідентифікаційного поля; фактичних даних - неправильне їх викладення, пряме заперечення чи свідоме неправильне оцінювання [17, с. 48].

При цьому, експерт, спеціаліст може дати неправдивий висновок у разі, якщо:

- питання, які виносяться на експертизу, завідомо для нього виходять за межі спеціальних знань і тому фактично ним будуть неправильно оцінені факти;
- висновок ґрунтується на доказах, які визнані судом недопустимими, про що відомо експерту;
- не дотримано чи не зазначено одну чи декілька нормативних елементів змісту висновку.

Також дискусійним є вирішення питання про кримінальну відповідальність за неправдивість одного висновку від декількох експертів,

адже у кожного з залучених до висновку експертів є власне суб'єктивне ставлення. У цьому випадку кілька залучених для проведення експертизи експертів мають право викласти висновки в окремому висновку, а до відповідальності за ст. 384 КК України буде притягнуто в індивідуальному порядку того експерта, який у власній частині висновку свідомо перекрутив інформацію та передбачав наслідки, які відбудуться завдяки таким його діям.

Особливістю притягнення до відповідальності експерта є те, що неправдивий висновок може бути викликаний його примушуванням, тож відповідальність за ст. 384 КК може бути застосована за умови, якщо відсутні підстави для застосування ст.ст. 39-41 КК. Невиконання покладених на експерта обов'язків, яке виявляється у бездіяльності як повному чи частковому замовчуванні фактів та обставин у висновку, є формою відмови від дачі показань, що кваліфікується за ч. 1 ст. 385, а не за ст. 384 КК України.

Основна складність при встановленні складу злочину полягає у визначенні його суб'єктивної сторони - винуватості експерта (спеціаліста), тобто наявності у нього злочинного умислу. Якщо експерт (спеціаліст) доведе, що він не мав заздалегідь (завідомо, свідомо) злочинного наміру, а результати правопорушення свідчать про протилежне, то довести винуватість експерта (спеціаліста) буде доволі проблематично.

Крім цього, як слід погодитись із науковцями, що з об'єктивних причин існує велика можливість експертної помилки, що викликає проблему в їх розмежуванні з завідомо неправдивим висновком, адже ймовірними є ненавмисні судження експерта внаслідок неправильного отримання та обробки інформації [18], добросовісної омани відносно правильності своїх дій, в результаті використання старих методик дослідження у нестандартній ситуації, професійної недбалості тощо [19, с. 213].

Завідомо неправдивим висновком експерта і спеціаліста визнається свідоме неправильне відображення результатів дослідження, наприклад, неправильні висновки чи оцінка, які не впливають із матеріалів справи, замовчування певних фактів або спотворення їх. Однак не є злочином помилка експерта або спеціаліста, викликана недостатнім рівнем спеціальних знань або сумлінною їхньою помилкою.

Про відсутність свідомості при складанні неправдивого висновку можуть свідчити: сумлінна помилка експерта, неправильне сприйняття

обставин, що підлягають оцінці, внаслідок неуважності, забудькуватості, відсутності належної компетенції експерта, інші обставини, які вплинули на надання висновку, що не відповідає істині.

Будучи формальним складом злочину, завідомо неправдивий висновок експерта і спеціаліста визнаються закінченими з моменту завершення складання для надання неправдивого висновку, тобто з моменту підписання експертом або спеціалістом підготовленого висновку і надання його суду або іншому уповноваженому органу.

Крім того, наслідком неправильного висновку експерта чи спеціаліста можуть бути недостатність, недосконалість, спірність, помилковість та/чи невірність (для правильного висновку) їх: 1) особистих здібностей: 1.1) наукової підготовки; 1.2) практичного досвіду; 1.3) компетентності; 1.4) уважності; 2) особистих дій: 2.1) повноти дослідження; 2.2) обрання методів; 2.3) використання наукових положень; 2.4) аналізу та оцінки об'єктів експертизи.

Виходячи з положень ст. 4 закону про СЕ [13], правильність висновку судового експерта забезпечуються: - порядком призначення; - заборонаю втручатися будь-кому в проведення експертизи; - створенням необхідних умов для діяльності; - кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку тощо.

Звертає на себе увагу використане у цьому приписі закону про СЕ словосполучення «свідомо неправдивий висновок», в той час як і КК (ст. 384) і КПК (ст.ст. 70, 72) оперують поняттям «завідомо неправдивий висновок». Тож, не зважаючи на їх синонімічну природу (заздалегідь) слід вказати на необхідність одноманітного термінологічного підходу у нормах кримінального, кримінального процесуального та судово-експертного законодавства. До того ж, філологи рекомендують замінити скальковану конструкцію «завідомо» на стилістично кращий варіант: свідомо, явно, запевне, напевне, наперед [20].

Відповідаючи на питання про те, який же висновок є правдивим, потрібно комплексно враховувати сукупність приписів згаданих вище галузей законодавства, як то:

1) письмовий висновок має бути обґрунтованим та об'єктивним і складеним за результатами повного дослідження [15, ст. 12];

2) висновок повинен містити докладний опис проведених досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання [14, ст. 101];

3) висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження [14, ст. 101];

4) висновок не може виходити за межі спеціальних знань експерта [14, ст. 101];

5) висновок не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими [14, ст. 101];

6) формулювання відповідей у висновку повинні бути стислими, але зрозумілими, повними, конкретними, такими, що не допускають двозначних тлумачень [21];

7) висновок має ґрунтуватися на використанні певних методик, методів дослідження, технічних засобів та визначення послідовності їх застосування, вибір яких належать до компетенції експерта [21];

8) висновок має бути складений експертом особисто за результатами особисто проведеного дослідження [12, ст. 69].

При цьому слід враховувати, що порушення вимог законодавства щодо оформлення висновку судового експерта є дисциплінарним проступком [13, ст. 14], за який експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

На думку судді Конституційного Суду України С. Саса, слова «завідомо» та «неправосудне» є зрозумілими для будь-якої людини, оскільки є загально визначеними поняттями. «Завідомо» означає щось заздалегідь відоме, вказує на умисел і розуміння наслідків своїх дій, а «неправосудний» — хоч і не розкрито ніде, буквально означає щось, що суперечить правосуддю. І хоча це і є оціночним поняттям, саме воно є предметом доказування у процесі кримінального провадження [22].

Цікава позиція була й у Верховного суду України відносно поняття «завідомо неправдивість», під якою визнавався очевидний для винного факт невідповідності відомостей дійсності [23]. Хоча постанова, в якій наводилося дане поняття і втратила чинність, натомість його актуальність вбачається реальною.

Близьким до вищенаведеного є розуміння терміну «завідомо неправдивий» Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду, як такого, що не відповідає дійсності [24].

Відносно розуміння слова «неправдивий» варто звернутися до положень Закону України «Про захист прав споживачів» [25, ст. 26], в якому поняття «неправдива інформація» розглядається як інформація, що не відповідає дійсності або викладена у спосіб, що має або може мати

наслідком її неправильне сприйняття споживачем, яка стосується (може стосуватися), зокрема: - існування продукції або її природи; - основних відомостей про продукцію; - обсягу зобов'язань суб'єкта господарювання та мотивів здійснення господарської діяльності; - ціни продукції, способу її формування або наявності цінових переваг тощо.

Заслуговує на увагу й поняття банківського законодавства «неправдива інформація про діяльність банку у сфері банківських послуг» як інформація, яка не відповідає дійсності [містить відомості або вказує на події (факти), яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності], неповна чи перекручена інформація [26].

Тож, висновок експерта, спеціаліста слід вважати неправдивим, якщо він є результатом унесення до нього таких даних, що не відповідають дійсності. Неправдивість такого висновку може бути наслідком свідомого перекручування фактів, надання їм неправильної оцінки, відсутності відображення фактів у змісті висновку, неналежної оцінки фактів. На цих підставах відповідним суб'єктом складається висновок, який не відповідає об'єктивній реальності та не ґрунтуються на матеріалах справи. При цьому, варто зазначити, що неправдивість положень висновку може стосуватися як окремих питань справи, так і всієї загалом. Так само слід оцінювати неправдивість положень висновку за його складовими частинами, а саме: - вступна частина; - дослідницька частина; - висновки; - ілюстрування результатів експертного провадження; - таблиці, примітки, виноски, формули (рівняння), посилання та додатки.

Автори навчального посібника вважають, що висновок експерта також є неправдивим, якщо в ньому [27, с. 76-77]: а) підмінені об'єкти експертного дослідження; б) змінене ідентифікаційне поле досліджуваного об'єкта; в) неправильно викладені фактичні дані (спотворені, вигадані або приховані ознаки об'єкта дослідження); г) має місце пряме заперечення чи свідомо неправильне оцінювання цих даних експертом.

Таким чином, завідомість неправдивого висновку експерта - завжди наявність прямого умислу в діянні, яке є усвідомлене та цілеспрямоване, що полягає в ігноруванні або замовчуванні всіх суттєвих фактичних даних та властивостей об'єкта експертизи. Прагнення отримати потрібний або бажаний неправдивий експертний висновок обумовлюється певними метою і мотивом вчинення правопорушення, які обов'язкові для кваліфікації

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

тільки за ч. 2 ст. 384 КК, в іншому випадку - є значимими для індивідуалізації покарання.

Дійсно, суб'єктивна сторона складання завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста характеризується тільки прямим умислом, тобто винні усвідомлюють суспільну небезпеку завідомо неправдивого висновку, передбачають можливість настання шкідливих наслідків і бажають їх настання, на що вказує ознака свідомості дій. Тобто, це означає наявність трьох суб'єктивних моментів внутрішнього психічного ставлення експерта, спеціаліста до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, яке може бути зроблене на підставі аналізу та оцінки об'єктивних ознак такого злочину:

1) суспільний момент - усвідомлення суспільної небезпеки своїх діянь;

2) інтелектуальний момент - усвідомлення неправдивості висновку;

3) вольовий момент - бажання вчинити зазначені дії.

Тож, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста являє собою злочинне діяння, вчинені особами, зобов'язаними згідно із законом сприяти правосуддю і не перешкоджати його здійсненню, пов'язані з навмисним спотворенням суб'єктом даних, що надаються ними при здійсненні своїх процесуальних обов'язків.

При цьому відсутність прямого умислу виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності експерта, спеціаліста за ст. 384 КК.

Теоретично, злочин, передбачений ст. 384 КК, може вчинятися не тільки через дії, а й через бездіяльність, що виражається в приховуванні відомих суб'єкту фактів. Наприклад, згідно із ч. 3 ст. 69 КПК, експерт має право викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання. В аспекті цього злочину, передбаченого ст. 384 КК, під завідомо неправдивим і неправильним мається на увазі такий висновок, який спотворює фактичні дані, тим самим вводячи в оману осіб, які здійснюють провадження у справі. Однак у разі замовчування про факти, що мають істотне значення для справи, можна говорити про вчинення цього діяння у формі бездіяльності, що, однак, не передбачено законодавством безпосередньо і вимагає конкретизації: наприклад, вказівки на можливі способи скоєння злочину в диспозиції ч. 1 ст. 384 КК, включно з замовчуванням про факти, що мають доказове значення у справі.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 384 КК є штучне створення доказів обвинувачення. Відносно цього слушно зауважує О.І. Габро, який каже, що давання завідомо неправдивих показань із обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину може бути вчинене винним виключно з прямим умислом. Аналогічним буде зміст та характер вини, якщо давання завідомо неправдивих показань поєднане із штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту. Особа в повній мірі оцінює свою поведінку щодо давання завідомо неправдивих показань, і щодо дій, які полягають у виготовленні, зміненні будь-яких документів, предметів, що залишені у певних місцях з метою використання в якості доказів у будь-якій справі. При цьому винний достовірно знає, що такі докази недостовірні, не існують у дійсності, і бажає вчинити дії щодо їх створення [28. с. 130].

Що стосується висновку спеціаліста, то відповідно до ч. 2 ст. 7-1 закону про СЕ, підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального проступку є запит: - службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції; - органу безпеки; - органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства; - органу Державного бюро розслідувань; - органу Національного антикорупційного бюро України; - уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

Ю.О. Гломб зазначає, що складання для надання або надання завідомо неправдивого висновку спеціаліста, як, зрештою, і сам висновок спеціаліста, має обмежене коло випадків застосування, оскільки може виступати доказом та може бути наданий виключно у кримінальному провадженні у формі спрощеного досудового розслідування кримінальних проступків. Автор також запропонував вдосконалити вказану форму введення в оману суду або іншого уповноваженого органу шляхом розширення можливості притягнення до кримінальної відповідальності спеціаліста за складання для надання або надання завідомо неправдивого висновку у виконавчому провадженні, що потребує як коригування диспозиції ст. 384 КК, так і Закону України «Про виконавче провадження» [11, с. 134]. Остання пропозиція, зроблена у дисертації в 2023 р. дещо дивує, адже норма про доповнення ч. 1 ст. 384 словами «здійснення виконавчого провадження» була прийнята ще у 2005 р. [29].

Тож, спеціаліст може залучатися до складення висновку для його надання лише органу, що здійснює досудове розслідування, і лише для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку. Натомість спеціаліст не може виступати ні суб'єктом складення висновку для з'ясування обставин вчинення злочину незалежно від ступеня його тяжкості (відсутні законні підстави), ні суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 384, оскільки його кваліфікуючими ознаками є дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Відтак, доцільною вбачається пропозиція про внесення зміни у кримінальне, адміністративне, кримінальне процесуальне та судово-експертне законодавство щодо заміни кримінальної відповідальності експерта, спеціаліста на адміністративну відповідальність за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у кримінальному проступку чи нетяжкому злочині, натомість залишити кримінальну відповідальність експерта за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Для притягнення експерта до кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України недостатньо, щоб висновок був неправдивим, оскільки слід встановити, що експерт чітко розуміє, що інформація, яку він надає, не відповідає дійсності. Тобто експерт:

- усвідомлює (достовірно знає), що його висновок є неправдивим;
- робить це свідомо;
- здійснює перекручування фактів;
- надає їм неправильної оцінки або не відображає факти чи навпаки, відображає, але без відповідної оцінки, унаслідок чого виноситься висновок, який не відповідає об'єктивній істині та матеріалам справи.

Також пропонується враховувати термінологічні визначення, що розкривають в освітньому законодавстві сутність поняття «обман» - надання завідомо неправдивої інформації < ... > у формах академічний плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації та списування [30, ч. 4 с. 42].

Використовуючи аналогію в розумінні наведених форм обману, для умов складання висновку експерта, спеціаліста, можна запропонувати наступні визначення: - фабрикація - вигадання даних чи фактів, що використовуються при проведенні експертизи, експертного дослідження та/чи у змісті висновку; - фальсифікація - свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що

стосуються проведення експертизи, експертного дослідження та/чи змісту висновку.

Така пропозиція уявляється слушною в аспекті згоди із позицією фахівців у галузі судової психіатрії, про те, що факт попередження (про кримінальну відповідальність) з фактору стримування перетворився на відому гарантію достовірності висновку. У результаті суди дедалі частіше оцінку висновку експерта як доказу підмінюють непроцесуальною категорією «довіри» до експерта, що спирається на рівень кваліфікації та попередження про відповідальність. Сприяє цьому, очевидно, як відсутність методики виявлення завідомо неправдивого висновку, так і відсутність законодавчого визначення обсягу та змісту поняття «завідомо неправдивий висновок експерта» [31, с. 112].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз актуальних проблем суб'єктивної сторони складу завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста дозволив узагальнити такі положення.

Аргументовано, що експерт чи спеціаліст, який залучений до складання висновку, виступає у цих відносинах і як суб'єкт судово-експертної діяльності і як суб'єкт відповідальних професійних та морально-етичних дій, зобов'язаний мати на увазі, усвідомлювати, відчувати і пам'ятати про особисту відповідальність. Перебуваючи у відносинах відповідальності залежності в процесі експертного провадження експерт чи спеціаліст оперує сферою підвищеної відповідальності, що обумовлює необхідність вираження та виявлення з його боку відповідної міри відповідальності, прояв якої особливо наочно виявляється під час аналізу ознак експертних та суміжних з ними діянь, як то: - вимогливість, точність, необхідність та достатність аргументації у відповідях; - глибина, об'єктивність та правдивість змісту експертного висновку; - позитивність впливу результатів експертного дослідження на встановлення істини у кримінальному провадженні.

Виявлено, що в межах зловживання процесуальними правами експерт чи спеціаліст, усвідомлюючи, що може фактично вписати до висновку неправдиву інформацію, яку потім потрібно буде оцінити юридично, з суб'єктивних причин, користуючись можливою корпоративною солідарністю колег зі спеціальними знаннями та з різних мотивів (користь, образа, родинні чи інші соціальні зв'язки, прагнення отримати задоволення від помсти за спричинену йому раніше шкоду, заздрість, ненависть, ревнощі, бажання вислужитися, можливість заручитись підтримкою у вирішенні конкретного питання, приховування своєї

некомпетентності) може не завжди добросовісно користуватися процесуальними правами.

Встановлено дискусійність питання про кримінальну відповідальність при комісійній експертизі за неправдивість одного висновку від декількох експертів (двох чи більше), адже у кожного із залучених до висновку експертів є власне суб'єктивне ставлення. У цьому випадку кілька залучених для проведення експертизи експертів, у разі незгоди з іншими членами експертної комісії, мають право викласти висновок в окремому висновку, а до відповідальності за ст. 384 КК може бути притягнуто в індивідуальному порядку того експерта, який у власній частині висновку або власному висновку свідомо перекрутив інформацію передбачаючи наслідки, які відбудуться завдяки таким його діям.

Визначено наслідки неправильного висновку експерта чи спеціаліста, якими можуть бути недостатність, недосконалість, спірність, помилковість та/чи невірність (для правильного висновку) їх: 1) особистих здібностей: 1.1) наукової підготовки; 1.2) практичного досвіду; 1.3) компетентності; 1.4) уважності; 2) особистих дій: 2.1) повноти дослідження; 2.2) обрання методів; 2.3) використання наукових положень; 2.4) аналізу та оцінки об'єктів експертизи.

Систематизовано ознаки правдивості висновку експерта, спеціаліста, як то: - обґрунтованість та об'єктивність; - складення за результатами повного дослідження; - складення висновку особисто за результатами особисто проведеного дослідження; - вміщення докладного опису проведених досліджень та зроблених за їх результатами висновків; - ґрунтування висновку на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали відомі під час дослідження; - ґрунтування висновку на особистому виборі використання певних методик, методів дослідження, технічних засобів та визначення послідовності їх застосування; - обмеження змісту висновку спеціальними знаннями експерта, спеціаліста; - неможливість ґрунтування висновку на доказах, які визнані судом недопустимими; - формулювання відповідей у висновку стисло, але зрозуміло, повно, конкретно, не допускаючи двозначних тлумачень.

Виявлено, що слово «завідомо», в аспекті диспозиції ст. 384, слід розуміти як «умисне, із розумінням наслідків своїх дій», термін «завідомо неправдивий» - як «такий, що не відповідає дійсності та/або спотворює фактичні дані», «неправдивий висновок» - як «висновок, у якому міститься інформація, що не відповідає дійсності, оскільки

містить відомості або вказує на події (факти), яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності, та/або неповна чи перекручена інформація, або інформація у змісті висновку викладена у спосіб, що має або може мати наслідком введення в оману суду або іншого уповноваженого органу».

Підтверджено, що суб'єктивна сторона складання завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста характеризується тільки прямим умислом, тобто винний усвідомлює суспільну небезпеку завідомо неправдивого висновку, передбачає можливість настання шкідливих наслідків і бажає їх настання, на що вказує ознака свідомості дій. Тож, можна стверджувати про наявність трьох суб'єктивних моментів внутрішнього психічного ставлення експерта, спеціаліста до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, яке може бути зроблене на підставі аналізу та оцінки об'єктивних ознак такого злочину: а) суспільний момент - усвідомлення суспільної небезпеки своїх діянь; б) інтелектуальний момент - усвідомлення неправдивості висновку; в) вольовий момент - бажання вчинити зазначені дії.

Аргументовано, що для притягнення експерта до кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України недостатньо, щоб висновок був неправдивим, оскільки слід встановити, що експерт, спеціаліст чітко розумів, що: а) інформація, яку він надає, не відповідає дійсності; б) усвідомлює (достовірно знає), що його висновок є неправдивим; в) робить це свідомо; г) здійснює перекручування фактів; д) надає їм неправильної оцінки або не відображає факти чи навпаки, відображає, але без відповідної оцінки, унаслідок чого виноситься висновок, який не відповідає об'єктивній істині та матеріалам справи. Неправдивість положень висновку може стосуватися як окремих питань справи, так і всієї загалом, а також висновку в цілому та його складових частин. Завідомо неправдивий висновок визнається закінченими з моменту завершення складання висновку, його підписання і надання суду або іншому уповноваженому органу.

Встановлено, що потенційно, злочин, передбачений ст. 384 КК, може вчинятися не тільки через дії, а й через бездіяльність, що виражається в приховуванні відомих фактів, як то - виявлених в ході проведення експертизи відомостей, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких експерту не були поставлені запитання. Однак у разі замовчування про факти, що мають істотне значення для справи, можна говорити про

вчинення цього діяння у формі бездіяльності, що не передбачено законодавством безпосередньо і вимагає конкретизації: наприклад, вказівки на можливі способи скоєння злочину в диспозиції ч. 1 ст. 384 КК, включно з замовчуванням про факти, що мають доказове значення у справі. В той же час, невиконання покладених на експерта, спеціаліста обов'язків, яке виявляється у бездіяльності - повному чи частковому замовчуванні фактів та обставин у висновку, можна розглядати й як форму відмови від дачі показань, що кваліфікується за ч. 1 ст. 385, а не за ст. 384 КК України.

Аргументовано, що спеціаліст може залучатися до складення висновку для його надання лише органу, що здійснює досудове розслідування, і лише для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку. Натомість спеціаліст не може виступати ні суб'єктом складення висновку для з'ясування обставин вчинення злочину незалежно від ступеня його тяжкості, ні суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 384, оскільки його кваліфікуючими ознаками є дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Запропоновано враховувати термінологічні визначення, що розкривають в освітньому законодавстві сутність поняття «обман», як надання завідомо неправдивої інформації. Використовуючи аналогію в розумінні форм обману, для умов складання висновку експерта, спеціаліста, запропоновано наступні визначення: а) фабрикація - вигадкування даних чи фактів, що використовуються при проведенні експертизи, експертного дослідження та/чи у змісті висновку; б) фальсифікація - свідома зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються проведення експертизи, експертного дослідження та/чи змісту висновку.

Запропоновано внести зміни у кримінальне, адміністративне, кримінальне процесуальне та судово-експертне законодавство щодо заміни кримінальної відповідальності експерта, спеціаліста на адміністративну відповідальність за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у кримінальному проступку чи нетяжкому злочині, натомість залишити кримінальну відповідальність експерта за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48, ст. 436.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 17 червня 2020 р. № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

5. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3342-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 91, ст. 5272.

6. Дудич А.В. Відповідальність експерта у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30(2). С. 132-136.

7. Якимовський Л.Л. Особливості суб'єктивних ознак завідомо неправдивого показання свідка. *Форум права*. 2012, № 4. С. 1097-1102.

8. Проценко А.М. Процесуальні, організаційні та тактичні засади проведення експертизи в суді : *дисерт. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії за спец. 081 Право*. Нац. наук. центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. Харків, 2023. 251 с.

9. Шуневич К.А. Моделі організації та проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві в державах Європи і в Україні : *дисерт. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії за спец. 081 Право*. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Львів, 2023. 351 с.

10. Тимчишин А.М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : *дисерт. на здобуття ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09*. Донецьк. держ. ун-т внутр. справ, Кропивницький, 2023. 438 с.

11. Гломб Ю.О. Кримінальна відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу : *дисерт. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії за спец. 081 Право*. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 2023. 229 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

13. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (в редакції закону від 05.12.2017 р. № 2147-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

15. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (в редакції закону від 05.12.2017 р. № 2147-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

16. Котлубаєва К.С. Способи введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2022. Вип. 69. С. 402-407. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.67>

17. Суржан Б.П. Юридична відповідальність судового експерта у світлі судової реформи. *Криміналістичний вісник.* № 2 (30). 2018. С. 46-54. DOI <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-46>

18. Лазаренко А. М. Відмежування завідомо неправдивого висновку експерта від експертної помилки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 422-424. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/98>

19. Абрамова В.М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Нац. академ. внутр. справ України. Київ, 2005. 259 с.

20. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. № 591. *Офіційний вісник України* 2017. № 73, ст. 2254.

21. Свідомо, явно, запевне, напевне, наперед і завідомо. URL: <https://onlinecorrector.com.ua/uk/> (дата звернення: 14.05.2024).

22. Ірина Гончар. Стан неправосудності. *Судовий вісник.* № 6 (170). URL: <https://pravo.ua/articles/stan-nepravosudnosti/#:-:text> (дата звернення: 14.05.2024).

23. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій : постанова Верховного суду України від 28.09.1990 р. № 7 (постанова втратила чинність на підставі постанови Верховного Суду № 1 від 27.02.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-90#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

24. Сповідання поліції власником про незаконне заволодіння його автомобілем, який раніше був добровільно переданий іншій особі, є завідомо неправдивим повідомленням про злочин - ККС ВС. (10.07.2020). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/967285/> (дата звернення: 14.05.2024).

25. Про захист прав споживачів : Закон України від 10 червня 2023 р. № 3153-IX (закон набирає чинності через один рік з дня його опублікування, але не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану). *Офіційний вісник України.* 2023. № 65, том 1, ст. 3648.

26. Про затвердження Положення про інформаційне забезпечення банками клієнтів щодо банківських та інших фінансових послуг : постанова Правління Національного банку України від 28.11.2019 р. № 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141500-19#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

27. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. за заг. ред. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Національна юрид. акад. України, 2011. 155 с.

28. Габро О.І. Суб'єктивна сторона складу злочину завідомо неправдиве показання. *Юридична наука.* 2011. № 4-5. - С. 120-132.

29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 3 березня 2005 р. 2456-IV. *Офіційний вісник України.* 2005. № 13, ст. 656.

30. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

31. Первомайский В.Б., Канищев А.В. Заведомо ложное заключение эксперта. Сообщение 1: введение в проблему. *Архив психиатрии.* 2019. Т. 25, № 2. С. 108-113.

*Ревякіна Т. О.,
перший заступник директора
Дніпропетровського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС*